

УДК 347.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.12>

І. В. Черненко
orcid.org/0000-0001-7712-1888
адвокат,
аспірант кафедри юстиції
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ПРАВІ ВИЇЗДУ ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ СУДОВОГО РІШЕННЯ

Актуальність проблеми. Інститут тимчасового обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України широко не застосовується судами при здійсненні судового контролю за виконанням судового рішення. Низький рівень виконання судових рішень в Україні зумовлює необхідність дослідження недоліків інституту тимчасового обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України задля збільшення ефективності виконання судових рішень.

Мета дослідження – комплексний аналіз процедури тимчасового обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України як форми судового контролю за виконанням судового рішення та аналіз ефективності зазначеної процедури.

Виклад основного матеріалу. Тимчасове обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України є одним із заходів забезпечення виконання судового рішення, який може бути санкціонований судом за поданням виконавця. Даний інститут права закріплений статтями 441 ЦПК України [1], 337 ГПК України [2], № 64 Закону України «Про виконавче провадження» [3] та розділом XIII Інструкції з організації примусового виконання рішень, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 р. № 512/5 [4].

Відповідно до ст. 441 ЦПК України, тимчасове обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України є одним із заходів забезпечення виконання судового рішення, який може бути санкціонований судом за поданням виконавця у разі ухилення від виконання зобов'язань боржником, які покладені на нього відповідним судовим рішенням. Тимчасове обмеження у праві виїзду фізичної особи за межі України встановлюється на строк до виконання судового рішення, щодо якого здійснюється процедура примусового виконання.

Право виконавця звертатись до суду за встановленням тимчасового обмеження у праві виїзду боржника (фізичної особи чи керівника юридичної особи) за межі України до виконання зобов'язань за рішенням або погашення забор-

гованості за рішенням про стягнення періодичних платежів передбачене п. 19 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження»

Законодавцем встановлено, що подання виконавця щодо тимчасового обмеження у праві виїзду фізичної особи за межі України розглядається негайно судом без повідомлення сторін та інших заінтересованих осіб і за участі державного (приватного) виконавця. Територіальна підсудність визначена за місцем примусового виконання судового рішення.

Також законодавством передбачена процедура скасування тимчасового обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України, яка полягає у зверненні боржника із вмотивованою заявою до суду. Така заява розглядається судом протягом десяти днів з дня її надходження у судовому засіданні з повідомленням сторін, інших заінтересованих осіб та виконавця. При цьому участь виконавця є обов'язковою.

Значну роль у правозастосуванні даного інституту відіграв лист від 01.02.2013 р. Верховного Суду України «Судова практика щодо вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України», яким було надано роз'яснення для однакового застосування судами законодавства при розгляді справ щодо тимчасового тимчасового обмеження у праві виїзду за межі України [5].

Верховний Суд України опираючись на дефініцію терміну «ухилення» в українській мові та чинні норми законодавства на момент надання даного роз'яснення сформулював позицію, що «ухилення від виконання зобов'язань, покладених на боржника рішенням» варто розуміти як будь-які свідомі діяння (дії або бездіяльність) боржника, спрямовані на невиконання відповідного обов'язку у виконавчому провадженні, коли виконати цей обов'язок у нього є всі реальні можливості і цьому не заважають будь-які незалежні від нього об'єктивні обставини. Також Верховний Суд України зазначив, що особа, яка має невиконані зобов'язання, не може вважатися винною в ухиленні, поки не буде доведено протилежне. Здійснивши дане роз'яснення, Верховний

Суд України під час здійснення процедури примусового виконання судового рішення поклав на виконавця тягар доведення ухилення боржником виконання судового рішення.

Зазначене роз'яснення Верховного Суду України набуло поширеного застосування судами при розгляді даної категорії справ, що сформувало судову практику, яка є сталою і наразі.

Суддею Харківського апеляційного суду С. Круговою було здійснено узагальнення судової практики щодо тимчасового обмеження у праві виїзду за межі України за 2019 рік [6]. Дане узагальнення було здійснене на підставі даних районних судів м. Харкова та міських, районних, міськрайонних судів Харківської області та Харківського апеляційного суду.

Відповідно до статистичних даних узагальнення, в 2019 році Лозівським міськрайонним судом Харківської області було розглянуто 56 подань про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України, з яких було задоволено – 10 (17,85% від кількості подань); Ізюмським міськрайонним судом Харківської області – 42, з них задоволено – 12 (28,57% від кількості подань).

При цьому основною причиною відмов суду у санкціонуванні тимчасового обмеження у праві на виїзд особи за межі України зазначається, що доказування навмисного, свідомого ухилення боржника від виконання судового рішення покладено на державного (приватного) виконавця, а сам по собі факт невиконання зобов'язань боржником, не може бути аргументом для обмеження його виїзду за кордон. Також судовою практикою сформований підхід, що законом передбачено юридичні санкції у вигляді тимчасового обмеження у праві виїзду не за наявність факту невиконання зобов'язань, а за ухилення від їх виконання [7–9].

Проте неможливо погодитись із законодавцем та зазначеною судовою практикою виходячи з наступного.

Для розуміння терміну «ухилення» варто звернутись не лише до його визначення в словнику української мови, а й в інших словниках.

Кембриджський словник містить визначення слова «evade» (ухилитись) як уникнення чогось неприємного або небажаного, або не роботи щось що має бути зробленим; навмисно уникати або не робити щось, що є вашим обов'язком або відповідальністю [10]. Відтак, визначення кембриджського словника є більш релевантним, оскільки відображає сутнісну характеристику терміну «ухилення». Виконання боржником судового рішення відбувається за рахунок його майна або вчинення ним дій, які були предметом спору та після набрання законної сили судовим рішенням не були виконані ним добровільно. Добровільно виконати рішення суду особа може з моменту

набрання судовим рішенням законної сили та до моменту надходження виконавчого листа до виконавця та відкриття виконавчого провадження. На даній стадії щодо відповідача не застосовуються заходи примусового виконання судового рішення, а також додаткові матеріальні обтяження у вигляді виконавчого збору або основної винагороди виконавця.

О. Снідевич та Л. Малярчук зазначають, що внаслідок нечіткого нормативно-правового регулювання законодавцем, виконавчий збір (основну винагороду) розуміють не лише як плату за примусове виконання судового рішення, а й як санкцію за невиконання судового рішення в добровільному порядку [11]. Відтак сам факт відкриття виконавчого провадження та стягнення виконавчого збору (основну винагороду) виконавцем можна розглядати як першу санкцію за невиконання судового рішення.

Тому, у разі початку процедури примусового виконання судового рішення можна зазначити, що боржник не робить те, що є його обов'язком – не виконує добровільно судові рішення, яке є обов'язковим до виконання.

Судовий контроль за виконанням судових рішень здійснюється на етапі виконання судового рішення, а розгляд подання виконавця про тимчасове обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України – під час процедури примусового виконання судового рішення.

Звідси можна зазначити, що судові рішення, яке набрало законної сили у відповідності до принципу обов'язковості судового рішення повинно виконуватись особами добровільно, не на користь яких воно ухвалене. У разі відсутності добровільного виконання судового рішення та початку процедури примусового виконання судового рішення, під час санкціонування дій виконавця судом повинна застосовуватись презумпція вини боржника, оскільки особа не виконала судові рішення, що є її обов'язком, а не правом. Можливість ухилення боржником від виконання судового рішення, яке набрало законної сили, через неможливість доведення виконавцем свідомості діянь (дій або бездіяльності) боржника, які спрямовані на невиконання відповідного обов'язку у виконавчому провадженні фактично ставить під сумнів принцип обов'язковості судового рішення. Дані обставини складно довести через значну суб'єктивність при їх оцінці, про що зокрема зазначив ЄСПЛ в рішенні від 11.05.2021 року у справі «Стецов проти України» (Заява № 5170/15) [12].

Відносно можливості ухилитись від виконання судового рішення Верховний Суд у постанові від 9 листопада 2018 р. у справі № 642/917/17 зазначив, що будь-яка відмова від виконання судових рішень презюмується як така, що є незаконною,

а бездіяльність суб'єкта владних повноважень протиправною [13].

Враховуючи вищевикладене є доцільним визначення презумпції ухилення боржника від виконання судового рішення під час санкціонування тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України.

Для формування даної презумпції спершу варто звернутись до визначень презумпції у праві, які наводили в своїх роботах О. Скакун, О. Ульяновська, В. Кампа, Я. Берназюк.

Як визначає О. Скакун, в теорії права під поняттям «презумпція» (від лат. *praesumptio*) розуміється закріплене в законі припущення про наявність чи відсутність певних фактів, що мають юридичне значення.

Також О. Скакун зазначає, що правові презумпції закріплюються в нормах права та поділяються на неспростовні та спростовні. Під неспростовними презумпціями розуміються правові презумпції, які не потребують доведення, тому що не підлягають сумніву, а спростовні презумпції можуть бути спростовані в результаті встановлення іншого щодо цих фактів. За субординацією в правовому регулюванні презумпції бувають матеріально-правовими та процесуально-правовими. Матеріально-правові презумпції містять правоположення про наявність (відсутність) певного юридичного факту при існуванні інших фактів, які можуть мати відношення до іншого суб'єкта даних правовідносин або неоднозначного кола осіб. Процесуально-правові презумпції виключають необхідність доказів для винесення рішення або вказують на суб'єкта, на якого покладено обов'язок доведення під час розгляду справи, чим встановлюється порядок застосування норм процесуального права [14, с. 373].

О. Ульяновська характеризує презумпцію як юридико-технічний спосіб, що використовується у законотворенні та правозастосуванні; це завжди вірогідне припущення, причому вірогідність цієї істинності може бути як відносно висока, так і наближатись до нуля (наприклад презумпція невинуватості); правові презумпції є різновидом загальних, і відрізняються тим, що вони прямо або опосередковано закріплені у правових нормах; презумпції стосуються наявності чи відсутності певних обставин, що мають правове значення і спричиняють правові наслідки, – тобто юридичних фактів [15, с. 101].

Суддя КСУ В. Кампа в окремій думці стосовно Рішення КСУ від 8 липня 2008 року № 14-рп/2008 зазначив, що презумпцію у праві визначено як закріплені в нормах права припущення про існування певного факту, реальність якого не потребує доказів і вважається істинною доти, доки не буде доведено протилежне [16].

На переконання Я. Берназюка, під презумпцією у праві варто розуміти специфічний засіб юридичної техніки, за допомогою якого на підставі індуктивного узагальнення подібних ситуацій припускається існування певного факту, явища юридичної дійсності або властивості суб'єкта чи об'єкта, які не потребують доказування, але можуть бути спростовані у процесі доказування [17].

Проаналізувавши наукові підходи вчених до презумпції у праві та її характерних ознак, можливо сформулювати презумпцію ухилення боржника від виконання судового рішення під час санкціонування тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України, яка полягає у припущенні, що боржник ухиляється від виконання судового рішення під час здійснення процедури примусового виконання судового рішення. Характеризуючи дану презумпцію відносно можливості її спростування варто зазначити, що вона є спростовна та може бути спростована боржником відповідними доказами, які підтверджують виконання судового рішення.

Про подібний підхід до боржників та необхідність застосування презумпції вини боржника в певних категоріях справ зазначає і П. Пригуза, який аналізував Кодекс України з питань банкрутства (далі – КУзПБ). Варто зазначити, що КУзПБ встановлюються зокрема умови та порядок визнання боржника банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності.

На переконання П. Пригузи, на основі певних категорій і понять КУзПБ, необхідно сформулювати низку презумпцій, зокрема і презумпція вини боржника (фізична особа – боржник є недобросовісною, доки не буде встановлено інше). Як зазначив П. Пригуза, при умисному банкрутстві кредитор є потерпілою особою, слабкою стороною у справі про банкрутство фізичної особи, тому роль суду – захистити основи ринкової економіки, а саме кредит і довіру [18].

Відповідно до законодавчої процедури, розгляд судом подання виконавця про тимчасове обмеження боржника у праві виїзду за межі України здійснюється негайно та передбачає участь лише виконавця.

Варто зазначити, що статтею 441 ЦПК України не визначений термін «негайно», який визначений законодавцем як строк, протягом якого суд має розглянути подання виконавця щодо застосування тимчасового обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України. Також і глава 6 «Процесуальні строки» ЦПК України, якою визначені види процесуальних строків та їх обчислення, не містить такого визначення. Відповідно до словника української мови, термін «негайний» означає який здійснюється, відбува-

ється зразу, без затримки [19], проте таке тлумачення також не має виміру в одиницях часу.

Верховний Суд України в листі від 01.02.2013 р. зазначив, що враховуючи обов'язковість виклику виконавця при розгляді подання та можливості витребування необхідних документів, розгляд подання повинен здійснюватись в день його надходження (за наявності необхідних документів), але не пізніше наступного дня з моменту його подання.

Викликає обґрунтований сумнів необхідності в передбаченій законодавством процедурі розгляду подання виконавця без участі боржника, а також законодавчу процедуру скасування судом такого заходу забезпечення виконання судового рішення за заявою боржника, яка може призвести до подвійного розгляду одного і того ж питання та при однакових обставинах.

Можна припустити, що негайний розгляд подання виконавця щодо встановлення тимчасового обмеження у праві виїзду за межі України має на меті перешкодити виїзду особи за межі України та ухилитись таким чином від виконання судового рішення. Проте варто зазначити, що такий захід забезпечення виконання судового рішення застосовується судом на етапі примусового виконання судового рішення, що виключає несподіваність застосування таких заходів для боржника.

Відтак за доцільне є передбачити процедуру розгляду подання виконавця для санкціонування судом тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України за участі виконавця та боржника із застосуванням презумпції ухилення боржника від виконання судового рішення. При цьому неявка боржника на засідання не має бути перешкодою для розгляду подання виконавця. За даного підходу суд під час вирішення питання щодо санкціонування такого обмеження фактично дає відповіді на наступні запитання: чи відповідає подання виконавця вимогам законодавства; чи відкрите виконавче провадження; чи виконане боржником судове рішення.

Висновки та пропозиції дослідження. Тимчасове обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України є формою судового контролю за виконанням судового рішення та полягає у санкціонуванні судом заходу забезпечення виконання судового рішення за поданням виконавця. Через можливість застосування такого заходу забезпечення виконання судового рішення лише на етапі примусового виконання судового рішення, ймовірність застосування такого заходу не може бути несподіванкою для боржника, а відтак варто здійснювати розгляд подання виконавця за участі боржника. Водночас неявка боржника не має перешкоджати розгляду судом відповідного подання виконавця.

При розгляді подання виконавця про тимчасове обмеження боржника у праві виїзду за межі України, суд повинен застосовувати презумпцію ухилення боржника від виконання судового рішення, яка полягає у припущенні, що боржник ухиляється від виконання судового рішення під час процедури примусового виконання судового рішення. Оцінюючи законність такого подання виконавця, суд відповідає на запитання: чи відповідає подання виконавця вимогам законодавства; чи відкрите виконавче провадження; чи виконане боржником судове рішення.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Редакція від 23.09.2024р., підстава – 3894-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Редакція від 19.07.2024р., підстава - 3755-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
3. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. Редакція від 01.08.2024 р., підстава – 3880-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
4. Інструкції з організації примусового виконання рішень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012р. №512/5. Редакція від 07.06.2024р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text>.
5. Лист від 01.02.2013р. Верховного Суду України «Судова практика щодо вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00048>.
6. Узагальнення тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України за 2019 рік. URL: https://hra.court.gov.ua/sud4818/inshе/inf_court/uzag20c2.
7. Ухвала Жовтневого районного суду міста Дніпропетровська від 09.10.2023р. провадження №6/201/462/2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114214933>.
8. Ухвала Жовтневого районного суду міста Дніпропетровська від 03.11.2023р. провадження №6/201/586/2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115084945>.
9. Ухвала Жовтневого районного суду міста Дніпропетровська від 24.10.2023р. провадження №6/201/581/2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114378990>.
10. Cambridge dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/evade>.
11. Малярчук Л., Снідевич О. Виконавчий збір та основна винагорода приватного виконавця: проблемні питання теорії та судової практики. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2020. №3. С. 29–32. URL: <http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/7.--114.pdf>.
12. Рішення ЄСПЛ від 11.08.2021р. у справі «Стецов проти України» (Заява № 5170/15). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g96#top.
13. Постанова Верховного Суду від 09.11.2018р. у справі № 642/917/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77799606>.

14. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_948_39072050.pdf.

15. Ульяновська О. Правові фікції і правові презумпції: єдність та відмінність. Право України. – 2005. – № 6. – С. 101–103.

16. Окрема думка судді Конституційного Суду України Кампа В.М. стосовно Рішення Конституційного Суду України №14-рп/2008 від 08.07.2008 р. у справі №1-39/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-08#top>.

17. Верназюк Я. Презумпція (presumption) та юридична фікція (legal fiction): поняття, ознаки та значення. URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/authors/146/prezumptsiia-presumption-ta-iurydychna-fiktsiia-legal-fiction-poniattia-oznaky-ta-znachennia>.

18. Проблемні питання банкрутства фізичних та юридичних осіб: у Верховному Суді обговорили застосування судами норм КУЗПБ. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1405595>.

19. Словник української мови. URL: <https://sum.in.ua/s/neghajno>.

Анотація

Черненко І. В. Проблематика застосування тимчасового обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України під час здійснення судового контролю за виконанням судового рішення – Стаття.

Тимчасове обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України є формою судового контролю за виконанням судового рішення та полягає у санкціонуванні судом заходу забезпечення виконання судового рішення за поданням виконавця. Сформована судова практика щодо застосування тимчасового обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України є обтяжливою для виконавця через покладання обов'язку доказування ухилення від виконання судового рішення на виконавця.

Судове рішення, яке набрало законної сили у відповідності до принципу обов'язковості судового рішення повинно виконуватись особами добровільно, не на користь яких воно ухвалене. У разі відсутності добровільного виконання судового рішення та початку процедури примусового виконання судового рішення, під час санкціонування дій виконавця судом повинна застосовуватись презумпція вини боржника, оскільки особа не виконала судового рішення, що є її обов'язком, а не правом. Можливість ухилення боржником від виконання судового рішення, яке набрало законної сили, через неможливість доведення виконавцем свідомості діянь (дій або бездіяльності) боржника, які спрямовані на невиконання відповідного обов'язку у виконавчому провадженні фактично ставить під сумнів принцип обов'язковості судового рішення.

Через можливість застосування такого заходу забезпечення виконання судового рішення лише на етапі примусового виконання судового рішення, ймовірність застосування такого заходу не може бути несподіванкою для боржника, а відтак варто здійснювати розгляд подання виконавця за участі боржника. Водночас неявка боржника не має перешкоджати розгляду судом відповідного подання виконавця.

При розгляді подання виконавця про тимчасове обмеження боржника у праві виїзду за межі України, суд повинен застосовувати презумпцію ухилення боржника від виконання судового рішення, яка полягає у припущенні, що боржник ухиляється від

виконання судового рішення під час процедури примусового виконання судового рішення. Оцінюючи законність такого подання виконавця, суд відповідає на запитання: чи відповідає подання виконавця вимогам законодавства; чи відкрите виконавче провадження; чи виконане боржником судове рішення.

Ключові слова: судовий контроль за виконанням судового рішення, тимчасове обмеження фізичної особи у праві виїзду за межі України, виконання судового рішення, виконавче провадження.

Summary

Chernenko I. V. The issue of the application of a temporary restriction of a person's right to leave abroad of Ukraine as a form of judicial control over the enforcement of judgment. – Article.

Temporary restriction of an individual's right to leave abroad of Ukraine is a form of judicial control over the enforcement of judgment and consists of the court sanctioning a measure to ensure the execution of a court decision at the executor's request. Formed judicial practice regarding the application of a temporary restriction of an individual's right to travel outside of Ukraine is burdensome for the executor due to placing the obligation of proving evasion of the execution of the court decision on the executor.

A court decision that has entered into legal force must be carried out voluntarily by persons not in whose favor it was passed. In the absence of voluntary execution of the court decision and the initiation of the procedure of enforcement of the judgment, the presumption of the debtor's guilt should be applied when sanctioning the executor's actions by the court, since the person did not comply with the court decision, which is his duty, not his right. The possibility of the debtor evading the execution of a court decision, which has entered into force, due to the impossibility of proving by the executor the awareness of the actions (actions or inaction) of the debtor, which are aimed at non-fulfillment of the corresponding duty in the enforcement proceedings, actually calls into question the principle of the binding nature of the court decision.

Due to the possibility of applying such a measure to ensure execution of a court decision only at the stage of enforcement of a court decision, the possibility of applying such a measure cannot be a surprise for the debtor. Therefore it is worth considering the application of the executor with the participation of the debtor. At the same time, the non-appearance of the debtor should not prevent the court from considering the corresponding submission of the executor.

When considering the executor's submission on the temporary restriction of the debtor's right to travel outside of Ukraine, the court must apply the presumption of the debtor's evasion of the execution of the court decision, which consists in the assumption that the debtor evades the execution of the court decision during the procedure of enforcement of the court decision. Evaluating the legality of such an executor's submission, the court answers the following questions: does the executor's submission meet the requirements of the law; whether enforcement proceedings are open; and whether the judgment has been executed by the debtor.

Key words: judicial control over the enforcement of judgment, temporary restriction of an individual's right to leave abroad of Ukraine, enforcement of judgment, execution of a court decision, enforcement proceedings.